

BADIY ADABIYOTDA TIBBIYOT TERMINLARINING ISHLATILISHI

J.J. Egamberdiyev

ADCHTI, dotsent

Badiiy adabiyot va fan-texnika orasidagi munosabatlar to'g'risida so'z yuritganda, fan va texnika sohasining terminlari badiiy matnlarda qanday ishlatilishi muhim ahamiyatga ega. Badiiy adabiyotda fan-texnika terminlari faqatgina aniqlik va tushunarli-likni ta'minlash uchun-gina emas, balki ijodiy jarayonga ham ta'sir ko'rsatadi. Bu maqolada badiiy adabiyotda tibbiyot terminlarining ishlatilishi, ularning ma'nosi, konteksti va ijodiy funksiyalari tahlil qilinadi.

Badiiy adabiyotlarda tibbiyot sohasi terminlarining ishlatilishi ijodiy jarayonning muhim bir qismi hisoblanadi. Ushbu terminlar faqatgina aniqlikni ta'minlab-gina qolmay, balki asarning obrazli strukturasi-ni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, ular jamiyatning tibbiyotga bo'lgan munosabatini aks ettirish imkonini yaratadi. Bunday munosabatlarning tahlili badiiy adabiyotning rivojlanishi va uning zamonaviy madaniyat bilan aloqasini tushunish uchun muhimdir.

Tohir Malik – o'zbek adabiyotining o'ziga xos, o'zga-cha uslubdagi va ijodkor yozuvchisi bo'lib, uning asarlarida jamiyatning turli qatlamlariga, shu jumladan, tibbiyot sohasiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Uning asarlarida tibbiyot terminlarining ishlatilishi nafaqat aniqlikni ta'minlash, balki badiiy obrazlarni shakllantirish va o'quvchilarga tibbiy jarayonlarni tushuntirish uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Tohir Malik asarlarida tibbiyot terminlari ko'pincha bemorlarning holati, shifokorlarning faoliyati va tibbiy jarayonlarning aniq tasvirini berish uchun ishlatiladi. Masalan, “diagnos”, “terapiya”, “operatsiya” kabi terminlar muallif tomonidan bemorning holatini aniqlash va shifokorning professional faoliyatini ko'rsatish maqsadida qo'llaniladi.

Tibbiyot terminlari badiiy asarlarda emotsional ta'sirni kuchaytirish uchun ham xizmat qiladi. Ushbu terminlarning ishlatilishi o'quvchilarda tibbiy muammolarga bo'lgan hissiyotlarni uyg'otadi. Masalan, "bemor", "dori", "shoshilinch yordam" kabi so'zlar asardagi dramatik vaziyatlarni yanada aniq va ta'sirchan qilib ko'rsatadi.

Tahlil qilingan bir nechta asarlarda tibbiyot terminlari o'zbek madaniyatidagi tibbiy an'ana-lar va munosabatlarni aks ettiradi. Tibbiy terminlar faqatgina fanni emas, balki jamiyatning tibbiy soha-ga bo'lgan munosabatini ham ko'rsatadi.

Tohir Malik asarlarida tibbiyot terminlari badiiy uslubda faol ishlatiladi. Masalan, tibbiyot terminlari metafora sifatida ishlatilishi mumkin, bu esa ularning ma'nosini kengaytirishga yordam beradi. Masalan, "jon bermoq" iborasi bemorning hayoti uchun kurashini ifodalaydi. Tibbiy atamalar badiiy asarda simvolik ma'no ham kasb etishi mumkin. Ular inson hayotining nozikligi, sog'liqqa bo'lgan ehtiyoj va shifokorlik fazilatlarini ifodalaydi.

Mashhur amerikalik yozuvchi Jek London ham o'zining ajoyib hikoyachiligi va insoniy kurashlarni chuqur tahlil qilishi bilan tanilgan. Uning asarlari ko'pincha omon qolish, tabiat va inson munosabatlari mavzulariga bag'ishlangan. Jek London asarlarida tibbiyot terminlarining qo'llanilishi ko'p ko'zga tashlanadi, bu uning hikoyalarining realizmini oshirishga va qahramonlarining jismoniy va psixologik holatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Uning bir nechta romanlarida psixologik ta'sirlar tibbiyot terminlari orqali ko'rsatiladi. Masalan, *The Valley of the Moon* asarida u bir qahramonni uyqusizlikdan azob chekayotganini tasvirlaydi, uni "broken with insomnia" (uyqusizlikdan parchalan-gan) va "dying from lack of sleep" (uyqusizlikdan o'lmoqda) deb ifodalaydi. Ushbu tasvir qahramonning jismoniy charchoqlarini ko'rsatib-gina qolmay, balki davolanmagan jarohatning insonning ruhiy holatiga qanday ta'sir qilishini ta'kidlab o'tadi.

Jek Londonning romanlarida qahramonlar ko'pincha jismoniy jarohatlar va kasalliklarga duch kelishadi, bu esa tibbiy yordamni talab qiladi. "diagnos" (tashxis), "treatment" (davolash) va "surgery" (jarrohlik) kabi terminlar ularning holatining

jiddiyligini ifodalash uchun ishlatiladi. Masalan, *Martin Iden* asarida bosh qahramonning qashshoqlik va umidsizlik bilan kurashi jismoniy zaiflashuvga olib keladi, bu esa uning sog‘lig‘ining yomonlashishini ochib beruvchi tibbiy til birliklari orqali ifodalanadi.

Uning asarlarida “morphine”, “opium” va “pain killer” kabi terminlarning ishlatilishi uning zamonidagi giyohvandlik bilan bog‘liq ijtimoiy muammolar haqida mulohaza yuritishga ham xizmat qiladi.

Garchi, Jek London va Tohir Malik aynan bir davrda yashab ijod qilmagan bo‘lsalar-da, biz shunchaki ularning asarlarida ishlatilgan tibbiyotga oid so‘zlarning ishlatilishiga e‘tibor qaratib o‘tdik.

Ushbu ikki buyuk yozuvchining asarlarida tibbiyot terminlarining ishlatilishi juda muhim va bu holat ularning hikoyalarini boyitadi, chunki bu holat qahramonlarning jismoniy va psixologik muammolari bilan kurashlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Tibbiyot terminlari orqali o‘quvchilarga shifokorlik faoliyati, bemor holatlari va tibbiy jarayonlar haqida tushuncha beriladi, bu esa adabiy asarlarning mazmunini boyitishga yordam beradi. Tibbiyot bilan bog‘liq so‘zlarni kiritish orqali mazkur yozuvchilar giyohvandlik va inson uchun zararli bo‘lgan boshqa odatlar haqida chuqurroq o‘ylashga taklif qiladi

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA QISQARTMALAR TASNIFI

G.M.Ibragimova, f.f.f.d. (PhD), dots. ADChTI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z yasashning samarali usullaridan biri bo‘lgan abbreviaturalar va ularning turlari masalasi yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *abbreviatura, qisqartma, akronim, initsial, kesilma so‘z.*

Turli tizimli tillar hisoblanmish ingliz va o‘zbek tillarida abbreviatsiya so‘z yasashning mahsuldor usullaridan sanaladi. Bu ikki tilda abbreviatsiya bir usul hisoblansa-da, biroq bir biridan ayrim o‘rinlarda farq qiladi. Abbreviatura usulining ikki tildagi umumiy jihati shuki, bu usul bilan qisqartma otlar yasaladi. Bu usulning

umumiy jihati har ikki tilda ot birikmannng komponentlaridan ma'lum qismlari olinib biriktiriladi va shu yo'l bilan qisqartma ot hosil qilinadi.

Masalan: O'zbek tilida: BMT - *Birlashgan millatlar tashkiloti*, SamDU - *Samarqand davlat universiteti*, ADChTI – *Andijon davlat chet tillari instituti*; ingliz tilida: USA – *United States of Amerika*, DIY - *Do-it-yourself*, TMI – *Too much information* kabi.

Bunday qisqartmalar turli tashkilot, muassasa nomlari, shuningdsk, ijtimoiy-siyosiy va ilmiy terminlar doirasida, hozirgi kunda insonlarning muloqotida ham keng qo'llanilmoqda. Qisqartma so'z yasash usuli rus tilidan olingan bo'lib, o'zbek tilida XX asrning birinchi yarmidan qo'llana boshladi.

Ingliz tilidagi qisqartmalar 1) abbreviatura, 2) akronim, 3) initsial, 4) portmanteaus (ikki so'zning birlashmasidan hosil bo'ladi, masalan *motel* so'zi a motor hotel birikmasining birlashmasidan yasalgan), 5) clipped words (so'zni qirqib olingan shakli - kesilma (*January* - "*Jan*")), 6) contractions (apostrof bilan qisqartirilgan so'zlar *won't*, *should've*, *couldn't've*)

Ingliz tilidagi kesilma (clipped) qisqartmalar so'zni qaysi tomonidan qisqartirilayotganiga qarab qo'yidagi turlarga ajratiladi:

1) so'z boshidan *car* (from *motor-car*), *phone* (from *telephone*), *copter* (from *helicopter*), 2) so'z oxiridan *ad* (from *advertisement*), *lab* (from *laboratory*), *mike* (from *microphone*), 3) so'z o'rtasidan *maths* (from *mathematics*), *pants* (from *pantaloons*), *specs* (from *spectacles*), 4) so'z boshi va oxiridan *flu* (from *influenza*), *tec* (from *detective*), *fridge* (from *refrigerator*).

O'zbek tilidagi qisqartma otlar o'z xususiyatiga ko'ra ikki turga bo'linadi: 1) ingliz tilidan o'zlashgan qisqartmalar; 2) o'zbek tilining o'zida hosil qilingan qisqartmalar.

Ingliz tilidan o'zlashgan qisqartmalar ingliz tilida qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qilingan bo'ladi. Biroq, ko'pchilik qisqartmalar tarjimai bilan olinganda ham so'z birikmasi tarzida o'tishi, yoki tilni o'sha qisqartma shakliga ega bo'lishi kuzatiladi. Masalan: USA – *United States of Amerika* – AQSh – *Amerika qo'shma shtatlari*.

Aksariyat qisqartmalarning har bir komponenti o‘z holiga keltirilsa, ingliz tiliga xos so‘z birikmasi (turg‘un ot birikma) hosil bo‘ladi. Demak, ingliz tilidan o‘zlashgap qisqartma otlarning ekvivalenti ingliz tiliga oid ot birikmalar holida bo‘ladi. O‘zbek tilining o‘z materiali asosida yaratilgan qisqartma otlarnng ekvivalenti o‘zbek tiliga xos ot birikmalar bo‘ladi:

O‘zLiDeP - O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasi, ToshMI — Toshkent meditsina instituti kabi.

O‘zbek tilida ham qisqartib so‘z yasashda birikma komponentining qisqartirilishi bir necha xil ko‘rinishda bo‘ladi. Asosiy ko‘rinishlari quyidagilar:

1. Birikma komponentlarining bosh harfigina olinib, qisqartma ot hosil qilinadi: *GDR, BMT, AQSh*.

2. Birinchi so‘zning bosh qismi, qolgan so‘zning bosh harfi olish bilan: *AnDU, ToshDU, ToshMI*.

3. Qisqartma ot birikma komponentlarining bosh qismidan tuziladi: *Narxoz, Inyaz*.

4. Qisqartma ot so‘zning bosh qismi va butun so‘zdan tuziladi: *raygaz* kabi. Qisqartma so‘zlarning ko‘rsatilgan yasaliş modellari ham boshqa tillardan olingan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. R.S.Ginzburg, S.S.Khidekel and others. A course in modern English Lexicology. Second edition. Revised and Enlarged. – Moscow: Vysshaja škola, 1979. – 269 p. 190-191

2. Ш.Шоабдурахмонов, М.Асқарова ва бошқ. Ҳозирги ўзбек тили. I қисм. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – 446 б.